

УДК 614:614.2:616-084-058(477+100.2)"312/313"

ПРОФІЛАКТИКА, ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМОК ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я

Слабкий Г. О.¹, доктор медичних наук, професор

Шафранський В. В.²

¹Ужгородський національний університет (Україна)

²Національний медичний університет імені О. О. Богомольця (Україна)

Резюме: У статті обговорюються підходи щодо забезпечення профілактики з виконання «Глобального плану дій з профілактики неінфекційних захворювань і боротьби з ними на 2013-2020 роки» та в рамках впровадження в Україні системи громадського здоров'я. **Мета роботи:** представити аналіз стратегій та змісту профілактики захворювань у системі зміцнення та охорони здоров'я в рамках охорони громадського здоров'я. **Матеріали та методи.** При виконанні даної роботи використано наступні методи: бібліосемантичний, структурно-логічного аналізу, системного підходу. Матеріалами дослідження виступили документи ВООЗ та законодавча база України з розвитку потенціалу громадського здоров'я та профілактики захворювань. **Результати та їх обговорення.** Всесвітня організація охорони здоров'я надає надзвичайно важливе значення профілактиці захворювань. Стратегічним документом, яким визначено розвиток профілактики в європейському регіоні, є «Глобальний план дій з профілактики неінфекційних захворювань і боротьби з ними на 2013-2020 роки», який прийнято на 66-й сесії Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я. Кінцевою метою даного глобального плану дій є зниження тягара хвороб, смертності та інвалідності, які викликані неінфекційними хворобами, що піддаються профілактиці за рахунок міжсекторального співробітництва і спільної роботи на національному, регіональному та глобальному рівнях з тим, щоб дозволити населенню досягнути найвищих стандартів здоров'я в кожній віковій групі, і щоб неінфекційні хвороби перестали бути перепоною для благополуччя та соціального і економічного розвитку. **Висновки.** Профілактика захворювань та збереження здоров'я населення є не суто медичним, а комплексним загальнодержавним завданням, і на його вирішення потрібна як політична воля, так і значні ресурси. Ефективно вирішити зазначене завдання необхідно в рамках системи охорони здоров'я громадського здоров'я, яка наразі активно проваджується в Україні.

Ключові слова: профілактика, розвиток, громадське здоров'я, міжнародні підходи, стан проблеми в Україні.

Резюме: В статье обсуждаются подходы по обеспечению профилактики по выполнению «Глобального плана действий по профилактике неинфекционных заболеваний и борьбе с ними на 2013-2020 годы» и в рамках внедрения в Украине системы общественного здравоохранения. **Цель работы:** представить анализ стратегий и содержания профилактики заболеваний в системе укрепления и охраны здоровья в рамках общественного здравоохранения. **Материалы и методы.** При выполнении данной работы использованы следующие методы: библиосемантичный, структурно-логического анализа, системного подхода. Материалами исследования выступили документы ВОЗ и законодательная база Украины по развитию потенциала общественного здоровья и профилактики заболеваний. **Результаты и их обсуждение.** Всемирная организация здравоохранения оказывает чрезвычайно важное значение профилактике заболеваний. Стратегическим документом, которым определено развитие профилактики в европейском регионе, является «Глобальный план действий по профилактике неинфекционных заболеваний и борьбе с ними на 2013-2020 годы», который принят на 66-й сессии Всемирной ассамблеи здравоохранения. Конечной целью данного глобального плана действий является снижение бремени болезней, смертности и инвалидности, вызванных неинфекционными болезнями, поддающимися профилактике за счет междусекторального сотрудничества и совместной работы на национальном, региональном и глобальном уровнях с тем, чтобы позволить населению достичь самых высоких стандартов здоровья в каждой возрастной группе, и чтобы неинфекционные болезни перестали быть преградой для благополучия и социального и экономического развития. **Выводы.** Профилактика заболеваний и сохранение здоровья населения является не чисто медицинской, а комплексной общегосударственной задачей, и на ее решение требуется как политическая свобода, так и значительные ресурсы. Эффективно решить данную задачу необходимо в рамках системы здравоохранения общественного здоровья, которая сейчас активно внедряется в Украине.

Ключевые слова: профилактика, развитие, общественное здравоохранение, международные подходы, состояние проблемы в Украине.

Summary: The approaches to providing prevention when implementing “The global plan of action for the prevention and control of noncommunicable diseases in the years 2013-2020” and in the framework of the public

health system implementation in Ukraine are discussed in the article. **Objective:** To present content analysis of the strategies and disease prevention strengthening system as a part of the Public Health System. **Materials and methods.** We used the following methods: a bibliosemantic, a structural and logical analysis, a systematic approach. The research materials were WHO documents and legislation of Ukraine on the public health potential development and disease prevention. **Results and discussion.** The World Health Organization provides crucial to disease prevention. The "Global Action Plan for the prevention of noncommunicable diseases and combat them in the years 2013-2020" is the strategic document that defines the development of diseases prevention in the European region, which was adopted at the World Health Assembly 66th Session. The ultimate goal of the Global Action Plan is to reduce the burden of disease, death and disability caused by noncommunicable diseases that can be prevented through intersectoral cooperation and collaboration at national, regional and global levels in order to allow the each age group population to achieve the highest health standards, and that non-communicable diseases are no longer a barrier to prosperity and social and economic development. **Conclusions.** The diseases prevention and health promotion are not purely medical problem, but the complex nationwide problems, and its solution requires the political will and significant resources. The problem effectively solving is necessary in Public Health System, which is active implementing currently in Ukraine.

Key words: prevention, development, public health, international approaches, the issue status in Ukraine.

Серед затверджених ВООЗ десяти основних оперативних функцій громадського здоров'я п'ятою з них визначено профілактику хвороб, у тому числі раннє виявлення порушень здоров'я [1]. ВООЗ вказує на те, що профілактика хвороб в рамках системи громадського здоров'я націлена як на інфекційні, так і на неінфекційні захворювання і включає конкретні заходи, які здійснюються значною мірою на індивідуальному рівні. При цьому ВООЗ визначає послуги первинної, вторинної та третинної профілактики.

В Україні в теперішній час проводиться робота з формування в країні системи охорони громадського здоров'я [3] з визначенням її завдань та функцій [2, 4].

Мета роботи: представити аналіз стратегій та змісту профілактики захворювань у системі зміцнення та охорони здоров'я в рамках охорони громадського здоров'я.

Матеріали та методи. При виконанні даної роботи використано наступні методи: бібліосемантичний, структурно-логічного аналізу, системного підходу. Матеріалами дослідження виступили документи ВООЗ та законодавча база України з розвитку потенціалу громадського здоров'я та профілактики захворювань.

Результати та їх обговорення. Всесвітня організація охорони здоров'я надає надзвичайно важливе значення профілактиці захворювань. Стратегічним документом, яким визначено розвиток профілактики в європейському регіоні, є «Глобальний план дій з профілактики неінфекційних захворювань і боротьби з ними на 2013-2020 роки», який прийнято на 66-й сесії Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я [5].

Кінцевою метою даного глобального плану дій є зниження тягара хвороб, смертності та інвалідності, які викликані неінфекційними хворобами, що піддаються профілактиці за рахунок міжсекторального співробітництва і спільної роботи на національному, регіональному та глобальному рівнях з тим, щоб дозволити населенню досягнути найвищих стандартів здоров'я в кожній віковій групі, і щоб неінфекційні хвороби перестали бути перепорою для благополуччя та соціального і економічного розвитку.

Цілями глобального плану дій є:

Ціль 1: посилити профілактику неінфекційних хвороб і боротьбу з ними у глобальних, регіональних і національних порядках денних і в узгоджених на міжнародному рівні цілях розвитку шляхом посилення міжнародного співробітництва і інформаційно-пропагандистської діяльності.

Ціль 2: на національному рівні нарощувати потенціал, укріплювати керівництво, якість управління, ефективність міжсекторальної діяльності і партнерських зв'язків для прискорення прийняття на рівні країн заходів з профілактики неінфекційних захворювань і боротьби з ними.

Ціль 3: знизити фактори ризику неінфекційних захворювань, які піддаються змінам, на соціальні детермінанти, які лежать в їх основі, за рахунок створення умов, які сприяють укріпленню здоров'я.

Ціль 4: укріплювати системи охорони здоров'я та орієнтувати їх на профілактику хронічних неінфекційних хвороб і боротьбу з ними, а також з соціальними детермінантами, які лежать в їх основі, шляхом первинного медико-санітарного обслуговування, орієнтованого на задоволення потреб та забезпечення загального охоплення медико-санітарним обслуговування.

Ціль 5: сприяти розвитку національного потенціалу для проведення високоякісних наукових досліджень і розробок у сфері профілактики хронічних неінфекційних хвороб та боротьби з ними.

Ціль 6: вести моніторинг тенденцій та детермінант хронічних неінфекційних хвороб і проводити оцінку успіхів, які досягнуті у справі профілактики хронічних неінфекційних хвороб і боротьби з ними.

Основними принципами Глобального плану дій є:

- охоплення всього життєвого циклу людини;
- розширення прав людей і громад;
- використання стратегій, які засновані на фактичних даних;
- забезпечення загального охоплення медико-санітарним обслуговуванням;
- виключення реальних та потенціальних конфліктів інтересів;
- підхід, заснований на дотриманні прав людей;
- підхід, заснований на дотриманні принципу справедливості;
- дії на національному рівні та міжнародне співробітництво і солідарність;
- міжсекторальна діяльність.

Глобальним планом дій ВООЗ з профілактики неінфекційних захворювань та боротьби з ними було поставлено для досягнення наступні завдання:

- скорочення на 25 % передчасної смертності населення в результаті серцево-судинних, онкологічних, хронічних респіраторних хвороб та діабету;
- відносне скорочення, принаймі на 10 %, шкідливого вживання алкоголю, в залежності від обставин та з урахуванням національного контексту;
- відносне скорочення на 10 % розповсюдження недостатньої фізичної активності;
- відносне скорочення на 30 % середнього вживання населенням солі/натрія;
- відносне скорочення на 30 % поточного показника розповсюдженості вживання тютюну серед осіб у віці від 15 років;
- відносне скорочення на 25 % поширеності випадків підвищеного кров'яного тиску або утримання поширеності випадків підвищеного кров'яного тиску у відповідності до національних умов;
- припинення зростання випадків діабету та ожиріння;
- забезпечення, по крайній мірі, до 50 % людей, які мають належні показники, відповідної медикаментозної терапії та консультування (включаючи контроль глікемії) для профілактики інфаркту міокарда та інсультів;
- досягнення 80 % рівня наявності базових технологій та основних лікарських засобів (включаючи препарати-генерики), які необхідні для лікування основних неінфекційних захворювань як у державних, так і у приватних закладах охорони здоров'я.

На основі сучасних наукових знань, фактичних даних та аналізу досвіду профілактики неінфекційних хвороб та боротьби з ними у плані дій було запропоновано для всіх країн набори варіантів політики, які взаємно підтримують один одного.

Надзвичайно важливим є питання вартості. Що дорожче вартість дій чи ціна бездіяльності? ВООЗ відмічає, що для всіх країн ціна бездіяльності буде набагато вищою, ніж затрати на здійснення діяльності в боротьбі з неінфекційними захворюваннями, які рекомендовані в цьому плані дій. Існують заходи з профілактики неінфекційних захворювань, боротьби з ними, реалізація яких вигідна і може дозволити збільшити

тривалість здорового життя на один рік, у той час як затрати з прийняттям таких заходів менші, ніж внутрішній валовий продукт на душу населення. З економічної точки зору ці заходи являються доступними для всіх країн. У відсотках від поточних витрат на охорону здоров'я загальна вартість проведення комплексу високорентабельних заходів з охопленням усього населення та індивідуальних заходів впливу в країнах з низьким прибутком складає 4 %, у країнах з прибутком нижче середнього – 2 %, а у країнах з прибутком вище середнього та високим прибутком – менше 1 %. За розрахунками, за період з 2013 по 2020 роки вартість реалізації плану дій складає 940,26 млн. дол. США. При відсутності відповідних заходів в усіх країнах буде спостерігатися скорочення продуктивності та різке зростання витрат на медико-санітарне обслуговування населення. Сукупні економічні втрати, які пов'язані із зниженням продуктивності за причини чотирьох основних неінфекційних захворювань та психічних розладів, оцінюються в 47 трлн. дол. США. Ця цифра складає 75 % світового ВВП за 2010 р. (63 трлн. дол. США).

Таким чином, даний план дій можна розглядати як інвестиційний проект, оскільки в ньому країнам запропоновано напрямки діяльності для досягнення наступних результатів:

- забезпечити охорону здоров'я населення та збереження продуктивності людей і економічних систем;

- приймати обґрунтовані рішення і робити вибір стосовно, в числі іншого, продуктів харчування, засобів масової інформації, технології інформації та комунікації, занять спортом і медичного страхування;

- виявити потенціальні інноваційні рішення, які можливо реалізувати у великих масштабах з метою їх глобального застосування для скорочення зростаючих у всіх країнах потреб на охорону здоров'я.

Всесвітня організація охорони здоров'я акцентує на тому, що стратегії і практики профілактики неінфекційних хвороб і боротьба з ними повинні базуватися на наукових даних та взірцях передової практики, принципах рентабельності, економічної доступності і відповідати цілям охорони здоров'я.

При цьому кожна людина повинна мати доступ до встановленого на національному рівні комплексу послуг з укріплення охорони здоров'я, профілактики, лікування та реабілітації, паліативної допомоги та набору основних, безпечних, економічно доступних, ефективних і якісних лікувальних і діагностичних засобів. У той же час, звернення за вказаними послугами не повинно створювати у пацієнтів фінансових труднощів, і особливу увагу необхідно приділяти бідним і незахищеним категоріям населення.

Ми можемо багато говорити про профілактику, але реально визначимо можливості для практичного втілення даного напрямку діяльності. Для цього проаналізуємо стан планування МОЗ України фінансового забезпечення у 2016 році профілактичної роботи. Формування Паспорту бюджетної програми на 2016 рік мало базуватися на підставі наступних Законів України: від 19.11.1992 № 2802-ХІІ "Основи законодавства України про охорону здоров'я", від 24.02.1994 № 4004-ХІІ "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення", від 06.04.2000 № 1645-ІІІ "Про захист населення від інфекційних хвороб", від 16.07.1999 № 1007-ХІV "Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини", від 12.12.1991 № 1972-ХІІ "Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення", від 20.10.2014 № 1708-VІІ "Про затвердження Загальнодержавної цільової соціальної протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014-2018 роки", від 23.12.2009 № 1794-VІ "Про затвердження Загальнодержавної програми боротьби з онкологічними захворюваннями на період до 2016 року", від 23.06.1995 № 239/95-ВР "Про донорство крові та її компонентів", від 16.10.2012 № 5451- VІ "Загальнодержавна цільова соціальна програма протидії захворюванню на туберкульоз на 2012-2016 роки ", від 15.04.2014 № 1213 "Про внесення змін до Основ законодавства України про охорону здоров'я щодо забезпечення профілактики та лікування рідкісних (орфанних) захворювань", від 20.10.2015 № 1708-VІІ "Про затвердження Загальнодержавної цільової

соціальної програми протидії ВІЛ-Інфекції/СНІДу", від 05.03.2009 № 1065- VI "Про Загальнодержавну програму "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини" на період до 2016 року"; та Постанов Кабінету Міністрів України від 17.03.2011 № 298 (зі змінами) "Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для виконання програм та здійснення централізованих заходів з охорони здоров'я", від 06.09.2000 № 1389 "Про заходи щодо забезпечення дітей повноцінними продуктами харчування і виробами дитячого асортименту, стимулювання вітчизняного виробництва та реалізації зазначених товарів", від 29.04.2013 № 637 "Державна цільова соціальна програма профілактики, діагностики та лікування вірусних гепатитів на період до 2016 року", від 31.03.2015 № 160 "Про затвердження Порядку забезпечення громадян, які страждають на рідкісні (орфанні) захворювання лікарськими засобами та відповідними харчовими продуктами для спеціального дієтичного споживання" тощо.

МОЗ України Паспортом бюджетної програми визначило стратегічну ціль, яка полягає в збереженні та зміцненні здоров'я населення, профілактиці захворювань, зниженні захворюваності, інвалідності і смертності населення, підвищенні якості та ефективності надання медичної допомоги, забезпеченні соціальної справедливості і захисту прав громадян на охорону здоров'я.

Одним із головних завдань бюджетної програми стало забезпечення закладів охорони здоров'я:

- імунобіологічними препаратами для проведення профілактичних щеплень населення та виробами медичного призначення для температурного контролю під час транспортування та зберігання вакцин;

- медикаментами та виробами медичного призначення хворих у до- та післяопераційний період з трансплантації;

- протитуберкульозними лікарськими засобами I та II ряду і тестами та витратними матеріалами для діагностики туберкульозу;

- антиретровірусними препаратами для дорослих, дітей і підлітків та тест-системами для тестування в повному обсязі донорської крові та її компонентів, тест-систем для двократного планового обстеження вагітних на ВІЛ-інфекцію, тест-систем для діагностики ВІЛ-інфекції у дітей, народжених ВІЛ-інфікованими матерями, та інших тест-систем, реагентів;

- хіміотерапевтичними препаратами, радіофармпрепаратами та препаратами супроводу для лікування онкологічних хворих та препаратами і виробами медичного призначення для проведення хіміотерапії в комплексному лікуванні дітей з онкологічною патологією;

- лікарськими засобами і виробами медичного призначення для забезпечення розвитку донорства крові та її компонентів;

- медикаментами та виробами медичного призначення для дітей, хворих на нанізм різного походження, первинний (вроджений) імунодефіцит, муковісцидоз, дитячий церебральний параліч, хронічні вірусні гепатити, гемофілію, гостру ниркову недостатність, на розлади психіки та поведінки із спектру аутизму, на резистентну форму ювенільного ревматоїдного артрити;

- медикаментами та виробами медичного призначення для громадян, які страждають на хворобу Гоше, мукополісахаридоз, бульозний епідермоліз, легеневу артеріальну гіпертензію, рідкісні (орфанні) метаболічні захворювання;

- необхідними медичними препаратами, виробами медичного призначення для збереження репродуктивного здоров'я населення;

- необхідними лікарськими засобами та виробами медичного призначення для лікування хворих із серцево-судинними та судинно-мозковими захворюваннями;

- виробами медичного призначення для скринінгу на фенілкетонурію та вроджений гіпотиреоз;

- лікувальним харчуванням дітей, хворих на фенілкетонурию;
- медикаментами і виробами медичного призначення для нефрологічних хворих;
- медикаментами для хворих на розсіяний склероз;
- ендопротезами і наборами інструментів для їх імплантації для оперативного лікування хворих;

- хворих на цукровий діабет вагітних та дітей віком до 18-ти років, у тому числі і тих, які вперше захворіли на цукровий діабет, витратними матеріалами до індивідуальних глюкометрів для контролю рівня глюкози в крові та витратними матеріалами для закладів охорони здоров'я для вимірювання глікованого гемоглобіну для дітей та дорослих з метою своєчасної корекції дози інсуліну, визначення стану компенсації цукрового діабету та зменшення розвитку хронічних ускладнень хвороби (нефропатії, ретинопатії, невропатії тощо);

- медикаментами для хворих на вірусні гепатити В і С;

- цифровими рентгенівськими мамографічними комплексами та ультразвуковими діагностичними приладами вітчизняного виробництва.

Фактично формування Паспорту бюджетної програми здійснювалося на підставі Постанови КМУ від 11 жовтня 2016 р. № 710 «Про ефективне використання державних коштів», де у додатку до цієї Постанови «Заходи щодо ефективного та раціонального використання державних коштів, передбачених для утримання органів державної влади та інших державних органів, утворених органами державної влади підприємств, установ та організацій, які використовують кошти державного бюджету» у п. 12. визначено припинення підготовки проектів нових державних цільових програм або внесення змін до затверджених цільових програм, що потребують додаткового фінансування з державного бюджету.

Тому при підготовці Паспорту бюджетної програми використано тільки наступний перелік державних цільових програм:

- Загальнодержавна програма боротьби з онкологічними захворюваннями на період до 2016 року;

- Загальнодержавна цільова соціальна програма протидії захворюванню на туберкульоз на 2012–2016 роки;

- Державна цільова соціальна програма профілактики, діагностики та лікування вірусних гепатитів на період до 2016 року;

- Загальнодержавна цільова соціальна програма протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014–2018 рр., що не дозволило на практиці реалізувати профілактику навіть соціально значущих неінфекційних хвороб: серцево-судинних, онкологічних, хронічних респіраторних хвороб та діабету.

Необхідно зазначити, що у профілактиці хвороб та збереженні здоров'я є два учасника. Це кожна людина і держава. При цьому, кожний має виконувати свої функції.

Кожна людина має свідомо відповідально ставитися до власного здоров'я. А для цього вона має бути мотивованою бути здоровою. На жаль, багато років не пропагувався культ здоров'я, а формувався в суспільстві «позитив хвороби»: хвора людина мала великі переваги перед здоровою в організації праці на виробництві, одержуючи значні пільги, які торкалися не тільки процесу організації праці, а і організації відпочинку, харчування, соціального забезпечення, пільгового житла і т. д. При цьому, за власне здоров'я людей відповідали не вони особисто, а медичні працівники. Але час змінився, хворі люди нікому не потрібні, а старі стереотипи залишилися. Тому необхідно сформувати у кожної людини відповідальне ставлення до власного здоров'я. Для цього необхідно довести до свідомості кожної людини переваги бути здоровою, над бути хворою. На сьогодні вони, в першу чергу, мають економічний характер.

По-друге, треба навчити людей як бути здоровими. На сьогодні ми дуже багато говоримо про формування здорового способу життя, а краще говорити про оптимальний для кожної людини, здоров'яформуючий та здоров'язберігаючий спосіб життя, який залежить

від її статі, віку, умов праці і проживання, економічного статусу, наявності індивідуальних ризиків розвитку хвороб тощо. А для цього має бути розроблена індивідуальна програма життя на збереження здоров'я. На жаль, спеціалісти, які можуть оцінити для кожної людини всі вказані детермінанти і розробити таку програму, відсутні. Було б дуже добре, аби їх підготували в системі громадського здоров'я, яка наразі формується в країні.

По-третє, населення має знати симптоми, які загрожують життю та здоров'ю, і тактиці дій при них та знати, куди звернутися при їх появі.

І на кінець, кожна здорова людина *свідомо* раз на рік повинна відвідувати лікаря з профілактичною метою, а людина, яка має порушення здоров'я, проходити щорічну диспансеризацію і далі виконувати рекомендації лікаря.

Держава має створити умови для того, щоб кожна людина могла вести здоров'яформуючий та здоров'язберігаючий спосіб життя. У більшості країн Європи багато років діє програма «Здорові міста». До її виконання залучаються всі сектори державного та приватного сектору. У рамках даної програми створюються умови, доступні для всього населення, для здорового і безпечного проживання, праці, відпочинку, заняття фізичною культурою, оздоровлення, комунікацій тощо. Держава, через свої структури, забезпечує населення інформацією санітарно-гігієнічного змісту, навчає само- та взаємодопомозі у критичних станах, створює умови для всебічного розвитку.

Державний рівень профілактики забезпечується заходами щодо підвищення матеріального і культурного рівня життя населення, законодавчими заходами, що регламентують охорону громадського здоров'я, участю всіх міністерств і відомств, громадських організацій у створенні оптимальних з позицій здоров'я життєвих умов на основі всебічного використання досягнень науково-технічного прогресу.

Зазначимо, що в Україні на сьогодні, на жаль, вести здоровий спосіб життя не мають можливості навіть діти. Наприклад, для заняття масовою фізкультурою та спортом у більшості населених пунктів відсутня відповідна інфраструктура, а де спортивні заклади існують, їх вартість для пересічного громадянина недоступна.

Висновки. Профілактика захворювань та збереження здоров'я населення є не суто медичним, а комплексним загальнодержавним завданням і на його вирішення потрібна як політична воля, так і значні ресурси. Ефективно вирішити дане завдання необхідно в рамках системи охорони здоров'я громадського здоров'я, яка наразі активно проваджується в Україні.

Література

1. Европейский план действий по укреплению потенциала и услуг общественного здравоохранения. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe, 2012 (документ EUR/RC62/12). – 52 с.
2. Матеріали круглого столу «Про розвиток системи громадського здоров'я в Україні», 22.04.2016 – режими доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20160423_a.html; <http://www.apteka.ua/article/370176>
3. Перспективи розвитку публічного управління у сфері громадського здоров'я України в умовах системних змін / Князевич В. М., Авраменко Т. П., Короленко В. В. / Вісник НАДУ при президентіві України. – 2016. – №1. – С.56–65.
4. Про схвалення Концепції розвитку системи громадського здоров'я: розпорядження КМУ від 30.11.2016 № 1002-р [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>. – Назва з екрану.
5. Global action plan for the prevention and control of noncommunicable diseases 2013-2020 Copenhagen. WHO Regional Office for Europe. 2014: <http://www.euro.who.int>.